

דף שבו ע י

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

מספר 378
פרשת בא, תשס"א

e.dhinyd.zpit

שמירת היובל וקיומו בימי הבית הראשון והשני

ד"ר מאיר גרוזמן
המחלקה לתלמוד

בספרי המקרא, גם בספרים ההיסטוריים שבהם, אין כל מידע ורמז על קיומה ושמירתה של שנת היובל בימי הבית הראשון והשני. התנאים והאמוראים התייחסו לנושא זה והביעו את דעתם על כך, אולם התייחסותם לא הייתה התייחסות היסטורית כמובן המקובל של המילה, אלא התייחסות מדרשית-הלכתית, שממנה עולות גם מסקנות היסטוריות.

בתוך דברי התורה על שנת היובל (ויק' כה ח-כד) נאמר: "וקראתם דרור בארץ לכל יְשִׁבִיָּה" (י). לאמור: שנת היובל תוכרז כשנת דרור, שבה משתחררים ויוצאים לחופשי כל העבדים העבריים (כולל הנרצעים), וכל נכסי דלא נידי (להוציא בֵּית-חומה), שנמכרו במרוצת ארבעים ותשע השנים, שבים לבעליהם הראשונים. אולם שתי המילים – "לכל יְשִׁבִיָּה" – המופיעות בהוראה זו, על אף משמעותן הרחבה והכוללנית, מהוות דווקא מגבלה ומצמצמות את בשורת היובל רק לתקופות שבהן נמצאים בארץ ישראל "כל יְשִׁבִיָּה". ואילו בתקופות שלאחר הגליית תושביה או אפילו חלק מהם, כאשר אין "כל יְשִׁבִיָּה" עליה – יתבטלו דיני היובל, ושנה זו לא תהיה עוד שנת בשורה לחברה ולכלכלתה.

כך נאמר בברייתא: "משגלה שבט ראובן ושבט גד וחצי שבט המנשה בטלו יובלות, שנאמר: 'וקראתם דרור בארץ לכל יְשִׁבִיָּה' – בזמן שכל יושביה עליה ולא בזמן שגלו מקצתן" (בבלי ערכין לב, ע"ב). ומתי התרחשה הגליה זו של תושבי עבר הירדן המזרחי? בדה"א ה כה-כו ניתנה לכך תשובה ברורה ומדויקת:

וימעלו באלקי אבותיהם ויזנו אחרי אלהי עמי הארץ אשר השמיד אלקים מפניהם. ויער אלקי ישראל את רוח פול מלך אשור ואת רוח תלגת פלנר מלך אשור ויגלם לראובני ולגדי ולחצי שבט מנשה ויביאם לחלח וחבור והרא ונהר גוזן עד היום הזה.

מתוך מלכים ב' (טו כט) עולה, כי הגליה זו התרחשה בימיו של פקח בן רמליהו מלך ישראל, זמן לא רב לפני נפילתה של הממלכה בידי אימפריית אשור. מכאן שכבר אז, בעיצומם של ימי הבית הראשון, עם הגלייתם של שני השבטים וחצי – פסק היובל להתקיים, והדרור הנכסף בטל מתושביה.

כך גם קבע הרמב"ם בהלכות שמיטה ויובל י, ח: "משגלה שבט ראובן ושבט גד וחצי שבט מנשה, בטלו היובלות, שנאמר: 'וקראתם דרור בארץ לכל יושביה', בזמן שכל יושביה עליה". ברם, לביטול זה לא הייתה רציפות והוא לא נמשך זמן רב. לדעת רבי יוחנן (בערכין, שם ובמגילה יד, ע"ב), "ירמיהו החזירן ויאשיהו בן אמון מלך עליהם", ולפיכך חזר היובל לשרור בארץ בשלהי ימי הבית הראשון.

שני מקראות עומדים לו לרבי יוחנן לסייעו בקביעתו זו. האחד ביחזקאל (ז יג) - הנביא מוכיח את תושבי הארץ בעלי השדות ואומר: "כי המוכר אל הממכר לא ישוב". לאמור: כל המוכר את שדהו עליו לדעת, כי בשל הגלות הקרובה וביטול היובל - הוא לא יוכל לצפות שממכרו ישוב אליו בתום חמישים השנה. נבואה מסוג זה אפשרית כל עוד היובל נוהג, שאם לא כן כלום "אפשר יובל בטל ונביא מתנבא עליו שיבטל" (ערכין שם ומגילה שם); והפסוק השני בירמיהו (לד ח-כב) - הנביא ירמיהו דורש מן האדונים לשלח את עבדיהם "מקץ שבע שנים" (יד), והכוונה לעבדים הנרצעים, שאינם יוצאים בתום שש שנות עבודה, אלא בתום השנה השביעית של מחזור השמיטה השביעית, דהיינו בתחילת שנת החמישים. כלום אפשר שירמיהו דרש את שחרור העבדים בתחילת שנת היובל, כאשר היובל אינו נוהג עוד בישראל? יש לומר אפוא, כי כשנשוב השבטים שהוגלו (אף חלק מהם בלבד),¹ חזרו דיני היובל להתקיים בישראל.

בימי הבית השני, כשעלה עזרא מבבל והתיישבו בארץ, החלו לקיים מחדש את היובל ואת השמיטה: "מנו שמיטין ויובלות וקדשו ערי חומה" (ערכין שם). ומאחר שהיובל נוהג רק כאשר "כל יושביה עליה" ועליית עזרא לא הביאה עמה, כידוע, את "כל יושביה" ואף לא חלק מהם, לפיכך, טוען רב נחמן בר יצחק: "מנו יובלות לקדש שמיטין", לאמור: דיני היובל לא נהגו בימי הבית השני; עבדים לא שוחררו ושדות לא חזרו לבעליהם, אך את היובל כתאריך - שמרו, כדי שאפשר יהיה לספור ממנו את המחזורים של שנות השמיטה ולקיימן. כדברי רש"י (בערכין שם, ד"ה "מנו יובלות"):

צריכין למנות שנת יובל כדי שיבואו השמיטין במקומן, שלסוף שבע שמיטות היו מניחים שנת חמישים שלא היו מונין אותה לשמיטה הבאה, מפני שהיא ראויה להיות שנת יובל ושנה של אחריה מתחיל המנין, דאם לא היו מונין יובלות, היו מונין אותה שנה לחשבון השמיטין, והיו השמיטין שלא במקומן.

לא כן דעתו של רבינו תם. בהסתמכו על סוגיות תלמודיות העוסקות בימי הבית השני, שבהן נאמר שנהגו בתקופה זו בדיני עבד עברי ובדיני בתי ערי חומה, הוא הסיק, "דבבית שני נהג יובל" (גיטין לו, ע"א; תוספות ד"ה "בזמן שאתה תשמט"). נכון, בבית שני לא היו "כל יושביה עליה", אך מאז שירמיהו החזיר את שני השבטים וחצי - "היו שם מי"ב שבטים", ואף על גב שלא עלו כולם - סבור רבינו תם כי דיי בכך: "וחשבו כל יושביה". ובאשר לדברי רב נחמן בר יצחק הסבור, שרק "מנו יובלות לקדש שמיטין" ולא קיימו את היובל לפרטיו ולדיניו - סבור רבינו תם, כי זו מסקנה מוקדמת שהייתה קיימת לפני שנקבע שירמיהו החזיר את שני השבטים וחצי. אך לאחר שנקבעה קביעה זו ניתן לומר, כי קיימנו את דיני היובל כל ימי הבית השני. לפנינו אפוא שתי דעות: דעת הרמב"ם, הסבור שהיובל לא נהג בימי הבית השני, ומאידך דעת רבינו תם, הסבור כי היובל נהג בימי הבית השני!

¹ רש"י סנהדרין קי, ע"ב, ד"ה "אין עתידין לחזור".